

SAHRA BÚLBILI AYÍMXAN SHAMURATOVA

Áliyev N.Ğ.

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

Annotaciya: Bul maqala Ózbekstan xalıq (SSSR) artisti Ayımxan Shamuratovaniń ómiri hám dóretiwshilik jolına baǵışlanadı, óziniń talantı menen dúnyaǵa tanılǵan, “Tań nuri” truppası hám teatr saxnalarındaǵı dóretiwshiligi, mashaqatlı biraq úlken jeńis hám biyik shıńlarǵa erisken, 2- Jáhán urısında qaharmanlıq kórsetkeni, Qaraqalpaq mádeniyatına qosqan jemisli miyneti hám Ayımxan Shamuratovaniń úy múzeyi jumis alıp barıp atırǵanlıǵı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: Qosıq, Tań nuri truppası, teatr, spektakl, hawjar, telegramma, front, baqsı jıraw, folklor, saxna, mádeniyat, muzey.

Аннотация: Статья посвящена жизни и творческому пути Народной артистки (СССР) и Узбекистана Айымхан Шамуратовой, благодаря своему искусству получившей мировую известность, ее юности, творческой деятельности в труппе "Тан нури" и на театральной сцене, тернистому, но счастливому пути к вершинам исполнительского искусства, героических проявлениях, показанных во время 2 -ой Мировой войны, ее неоценимому вкладу в каракалпакскую культуру, работе дома-музея имени Айымхан Шамуратовой.

Ключевые слова: Песня, труппа «Тан нуры», театр, спектакль, народная песня Хаужар, телеграмма, фронт, бакшы, жырау, фольклор, сцена, культура, дом музеев.

Annotation: The article is devoted to the life and career of the People's Artist of Uzbekistan (or USSR) Aimkhan Shamuratova, who gained world fame thanks to her art, her youth, creative activity in the troupe "Tan Nuri" and on the theatrical stage, a thorny but happy path to the heights of performing art, heroic manifestations shown during the 2nd World War, her invaluable contribution to Karakalpak culture, the work of the house-museum named after Aimkhan Shamuratova.

Keywords: Song, Tan Nury troupe, theater, performance, Khauzhar folk song, telegram, front, bakshy, zhyrau, folklore, stage, culture, house museum.

Qaraqalpaqstan muzıka mádeniyatı uzaq tariyxqa iye bolıp, házirgi kúnde bay muzıkalıq folklor, awızsha dástúrdegi professional muzıka hám sonıń menen birge, XX ásirde rawajlangan kompozitorlıq dóretiwshiligindegi úlgerine iye esaplanadı.

Muzıkalıq folklor tiykarın qosıqlar quraydı. Xalıq dástúrleri menen baylanıslı birqansha janrlar (máwsimdegi dástúr qosıqlardan “Aydar-aydar” - samaldı shaqırıw, diniy dástúr - “Yaramazan”, shańaraqqa tiyisli dástúr hám xojalıq qosıqlardan “Yar-yar”, “Hawjar”, “Sıńsıw”, “Joqlaw” h.t.basqalar onıń eń áyyemgi

bólegin quraydı. Kórkem mazmunğa göre xalıq qosıqların lirikalıq, tariyxıy, dástúriy qosıqlar, hayal-qızlar hám balalar qosıqlarınan ibarat. Olardıń kópshiligi diatonikalıq ladlarğa tıykarlanıp, sesleri melizmatik bezewlerge bay, atqarıw ayrıqshalıqlarğa iye bolıp esaplanadı [2].

Qaraqalpaqlardıń awızsha dástúrdegi professional muzıkasınıń oraylıq bólegin dástanlar iyeleydi. Qaraqalpaq dástan atqarıwshıları 3 túrge bólinedi; jırawlar, baqsılar hám qıssaxanlar. Olardıń hár biri ayrıqsha málim sociallıq-siyasıy sharayatta júzege kelgen bolıp, bir-birinen repertuarındaǵı dástanlar mazmunı, atqarıw usılı tárepinen parq qıladı. Jırawlar iskerligi dástúriy dóretiliwshiliginiń eń qádimgi qatlamına tiyisli bolıp, qaharmanlıq dástanlar (“Qoblan”, “Sharyar”, “Edige”, “Alpamıs”, “Mas-patsha”), tariyxıy tolǵawlardı ishki (gortannıy) dawısta qobız benen birge jırlaǵan. Baqsılar lirik hám qaharmanlıq dástanlardı (“Yusuf-Zulayha”, “Záwre-Tayır”, “Yusup-Ahmet”, “Góroǵlı”) hám eski poeziya dóretpelerin ashıq dawısta, duwtar hám girjek penen birge (geyde balaman da qosıladı) jırlaǵan [2].

Ámiw búlbúli atanǵan Ayımxan (Qazımbetova) Shamuratova, ol óz dáwirinde birneshe ataq hám mámleketlik sıylıqlardıń iyesi Qaraqalpaq mádeniyatı hám kórkem óneriniń rawajlanıwına óz úlesin qosqan, Qaraqalpaqtaǵı jalǵız Awqam xalıq artisti edi. Bul insańǵa háwes etip qansha insanlar qaraqalpaq teatrına qádem qoydı. Onı ustaz tutıp shákirt boldı [3].

Ayımxan Shamuratova 1917-jılı noyabr ayınıń aqırında Qońırat rayonınıń jetinshi awılında “Qanlıkól” degen jerde Turdımámbet baqsı shańaraǵında tuwılǵan. Ol tuwılǵanda jigit aǵası Ámet on jasqa qaraǵan bala eken. Ol “tal tayaǵın” qamshılıp, Qanlıkóldi jaǵalap otırǵan gúllán ashamaylı awılın aylanıp: “Apam qız tuwdı, súyinshi”, dep bir-eki zaǵara alıp qaytıptı.

Hár zamanǵa bir zaman degendey, Ayımxan Shamuratova ákesiniń baqsıshılıq etken dáwiriniń sazandeleri qosıq aytıwdı ózleriniń kún kóris awhalın jaqsılaw ushın kásip etken. Ol zamanda baqsılar ózlerin kótermelep sóylegen.

Bul: Men jırawman-jırawman
Shópke túsken qırawman
Altı batpan tarıǵa,
qosıq aytpaǵan jırawman, -

- degen xalıq awızında aytılıp kiyatırǵan qosıq qatarlarında ayqın kórinedi.

Toy-mereke sawatuǵın adamlar ózleriniń halına qaray, baqsılardı on batpanǵa shekem, geyde onnan da kóbirek júweri bergen. Dáni jetkiliksiz bolsa, toydan keyin yamasa onı yarımlap gúzgi qırmanǵa deyin tóley beretuǵın bolǵan. Ayımxan Shamuratova bes jasına tolǵannan soń onıń ákesi Turdımámbet baqsı 1922-jıldıń aqırında, Qońırat átirapında baspashılardıń qolınan qaza tawadı. Shańaraqtıń awırmanshılıǵı Anası Biybiajar menen jigit aǵası Ámettiń moynına júklengen edi. Sol waqıtları Ayımxan Shamuratova kishkene qız bolǵanlıǵınan jumıs islewge qolı barmaǵan, emiziwli úkesiniń besigin terbetiwden basqa is qolınan kelmegen. Ayımxannıń Anası shekiyne qaltasın iynine salıp, atızba-atız júrip, masaq teredi, atızlardıń shetinde qalǵan-qutqan biydaydı oradı. Ara-arada

birewlerdiń digirmanın tartıp kún kóredi. 1924-jıldıń gúzinde awıllarda jańa tiptegi mektepler ashıla baslaydı [1:7].

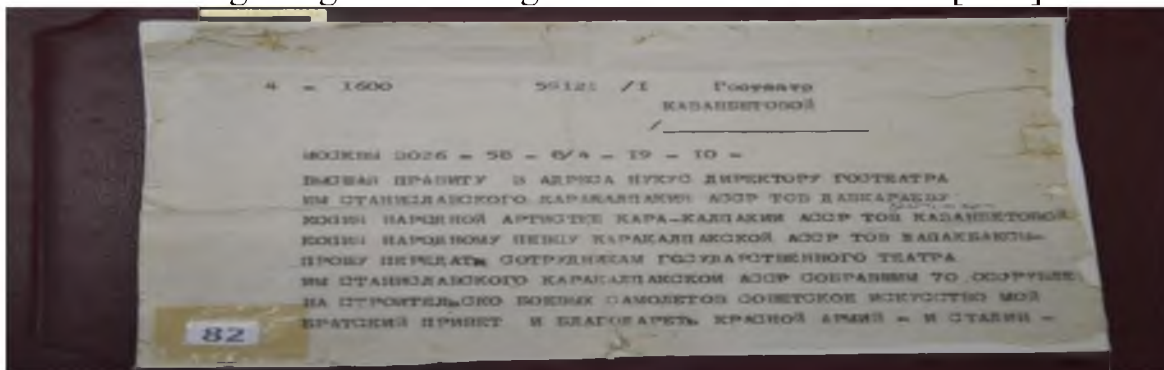
Kelesi jıldıń gúzinen baslap Ayımxan mektepke birinshi klasqa dáslepki qádemın basadı. Ayımxan Shamuratova jaslayınan qosıqqa degen mehiri artıp baradı. Egerde anası ornına otaq orıwǵa jiberetuǵın bolsa, qattıǵa quwanıp qalatúǵın bolǵan, Sebebi, atızda qurdaslarınń arasında emin-erkin qosıq aytatuǵın edi. Ol atızǵa barsa “Alha, Ayımxan keldi qosıq aytsın, paxta otamayaq qoysın, onıń payında otap beremiz” deytuǵınlarda ushırasqan [1:9].

Dáslepki qádemler 1932-jılı jaz máwsiminiń aqırlawında bir topar oqıwshı jaslardı alıp qaytıw ushın Tórtkúlden Ayjamal degen hayal keledi. Sol hayal Hayat Amirova, Maryam Amanqosova, Qaljan Muxanova hám Ayımxan Shamuratovalardı 11 kún dawamında gá keme gá arba menen Tórtkúlge zordan degende jetkeredi. 1932-jılı sentyabr ayında Ayımxandı “bul ele jas, oqıw ornına jaramaydı” dep qabıl etpeydi. Endi ne qılaman? basqa oqıwǵa da almaydı dep júrgende birewler “Usı mekteptiń oqıw bóliminiń baslıǵı - Qadırova degen bir qız bar soǵan tezde jolıq deydi, Ayımxan bara sala kóz jasların tiye almay hal jaǵdayın bir shetten ayta ketedi, jaǵdayların tıńlaǵan soń onı kúsh penen sol mektepte oqıwǵa qaldıradı. Kóp uzamay Ayımxan mektepte qosıqshı qız atanadı. Esi-dárti aktrisa bolıw bolǵan Ayımxan kúnlerdiń birinde doslarınń “Teatr degen boladı eken, soǵan barayıq” degenine erip keteberdi. Teatrǵa barıp ol jerde Ábdiraman Ótepovtı aytısıp atırǵanın kóredi. Ayımxan oqıp júrgende háweskerler dógeretine tap sol kisi barıp olardıń qoyǵan tamashasın tamashalaydı sońınala óziniń háyeli menen aytıs namasına “Turgıl qarındasım” degen qosıǵın aytıp beredi. Sonnan keyin Ábdiraman Ótepov Ayımxanǵa qarap” sen bizlerge teatrǵa jumısqa kel, xosh hawaz ekenseń, ózińdey qızlardı izlep júrmen, duwtar shertiwdi de úyrenip al” dep aytıp ketedi. 1933-jılı Ábdiraman Ótepov basshılıǵında “Tań nuri” atı menen Bilimlendiriw xalıq komissariaty janınan ashılǵan respublika teatrı shólkemlestiriledi. Teatr bolıwına baylanıslı hám qánigelerdiń azlıǵı esapqa alınıp 3 aylıq teatr kursı ashıladı. Ayımxan ózi menen birge Tórtkúlge oqıwǵa kelgen birneshe teńlesleri: Zarıpov, Jámekov, Ernazarov hám basqalar menen sol jerde oqıydı [1:13].

Teatrdá ol jılları hayal-qızlar az bolǵanı sebepli, ayırım waqıtları Ábdiraman aǵanıń ózi-aq hayal obrazın atqara beredi. Bir kúnleri Ábdiraman aǵa 15-16 jasındaǵı Ayımxanǵa qarap hayal rolinde oynap shıǵasań-deydi. Usılay Ayımxan Shamuratova teatr ónerindegi dáslepki jumısların isley baslaydı [1:20].

1934-jılı teatrǵa Asan Begimov direktor bolıp keledi. Orta boylı, tolıq deneli shaqqan adamdı bir kóriwden-aq artistler: “Jaqsı adam eken” dep aytısadı. Sol jılı teatr artistleri Asan aǵanıń “Bul kim?”- degen pyesasın tayarlaydı. Bunnan keyin Seyfulǵabit Majitovtıń “Baǵdagúl” pyesasını tayarlanadı hám Ayımxan Shamuratova onda Baǵdagúl rolın atqarıp shıǵadı. 1934-1935-jılları “Baǵdagúl”, “Ishkeride”, “Gúlsara”, “Tabanlı tartıs”, “Záwresh”, “Sháleke bay”, “Qorlıqtan azar” pyesaları tamashagóyler názerine usınıladı. Bul pyesalardıń derlik barlıǵında Ayımxan Shamuratova qaharmanlardıń rolın atqarıp shıǵadı [1:28].

Ónerimiz - Frontqa, Jeńiske! 1941-jıldıń dáslepki aylarında kórkem ónerdi rawajlandırıwǵa aktiv qatnasqanlıǵı ushın Japaq Shamuratov, Toxta Raxmanovalar menen bir qatarda Ayımxan Shamuratovalarǵa “Qaraqalpaqstan xalıq artisti” húrmetli ataǵı berildi. Ayımxan Shamuratovanıń urıs jıllarında islegen miynetlerin xalqımız elege deyin ápsanaǵa teńletip aytısıp keledi. Xalqımız arasında Ayımxan apa El aralap atqa minip úlken bayram hám toylarında óziniń xosh hawaz qosıqları menen adamlardıń júreklerin tebretip koncert tamashalar qoyıp urısqa 1 samalyottıń pulın jıynap bergen desedi. Bul gáplerdiń tastıyǵı retinde sol zamanları teatrǵa kelgen mina telegrammadan da bilsek boladı [1:42].

Qutlıqlawlar, Telegrammalar

Ayımxan Shamuratovanıń miynetlerin bahalap húkimet oǵan birneshe ordenler hám Húrmet jarlıqların berdi. 1968-jılı “Awqam xalıq artistkası” degen húrmetli ataq berilgende, jan-jaqtan telegrammalar, xatlar kelgen. Solardan iri baslıları mınalar:

Awqam mádeniyat ministrligi Sizdi xalıq artistkası degen húrmetli ataqqa miyassar bolıwıńız hám yubileyińız benen qutlıqlaydı. Qádirli Ayımxan Shamuratova, Siz bul joqarı ataqqa ózińizdiń kórkem ónerge bolǵan muhabbatıńız nátiyjesinde jetisip otırsız. Denińiz saw bolsın! Saxnalıq ómirińız jemisli bola bersin!

***Awqam mádeniyat ministriniń orınbasarı
POPOV***

Qazaqstan mádeniyat ministrliginiń jámááti Awqam xalıq artistkası degen joqarı ataq alıwıńız hám 50 jasqa shıǵıwıńız múnásibeti menen [1:105].

***Ózbekstan Respublikası birinshi Prezidentiniń
Pármanı***

*Ózbekstannıń ilim hám mádeniyatınıń rawajlanıwına sheksiz úles qosqan, pútkil ómirin elimizdiń rawajlanıw, xalqımızdıń ruwxıy mádeniyatın kóteriuge baǵıshlaǵan watanlaslarımızdıń teberik esteligin eslep hám olar qaldırǵan biybaha dóretiwshilik hám ilimiy miyrasın inabatqa alıp, tómendegi marhum ilimpaz, ádebiyatshı hám kórkem óner ǵayratkerleri “**Buyuk xızmatlar uchun**” ordeni menen sıylıqlansın:*

**Ayımxan Shamuratova – Ózbekstan xalıq artisti.
Ózbekstan Respublikası birinshi Prezidenti**

I. A. Karimov [1:126].

Ayımxan apanın ómiri – bul qaraqalpaq saxna ómiriniń tariyxı. Bunnan birneshshe jıllar burın uzaq túpkir jabandaǵı Qanlıkólden qalaǵa kelip, Ábdiraman Óteпов dúzetken “Tań nurı” truppasınıń kishkene solqıldaǵ saxnasına shıqqan awıl qızı sońǵılıǵında dúnya ellerine hawazın súyip tıńlatqan dańqlı qosıqshı, ataqlı aktrisa boldı. Qaraqalpaqstan Respublikasında birden-bir Awqam xalıq artistkası bolıwday biyik mártebege eristi. Ádiwli ana, Qaraqalpaq xalqınıń xosh hawaz búlbúli Ayımxan Shamuratovaǵa bul jılı 105 jıl boldı, onıń islegen miynetleri keleshek áwladqa qaldırǵan bay miyrası, ol atqarǵan qosıqlar xalqımızdın júrek tórinen óshpes iz qaldırdı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Shamuratova A. Teatr-ómirim hám taǵdirim. – Nókis: “Bilim”, 2016. 128 bet.
2. Internet materiallar shamuratova.uz
3. Ayımxan Shamuratova úy muzeyi direktorı, qızı Ayımgúl Shamuratova menen bolǵan sáwbetten alındı.

